

PŘEDČASNÁ SEXUÁLNÍ REVOLUCE

Výzkum ženského orgasmu v Československu za vrcholného stalinismu. Sexuální trenažér v psychiatrické léčebně za normalizace. Knížky o potřebě lásky a rovnosti v manželství, či naopak rady, že nejlepší pro spokojené soužití je tradiční hierarchie mezi mužem a ženou.

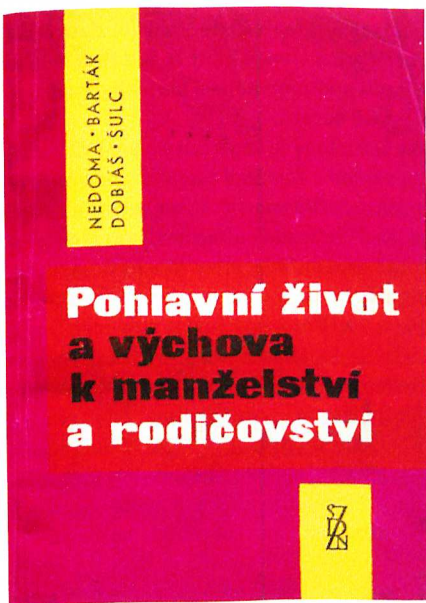
Máme u nás takový primát. Můžeme se chlubit nejstarším univerzitním sexuologickým pracovištěm na světě. Vzniklo v roce 1921 a od konce války pracovali lékaři v něm shromáždění ve stabilním týmu, který se časem rozrůstal a expandoval z Prahy do regionálních center. Na konci sedmdesátých let tak už byla sexuologická ambulance v každém krajském městě. Sexuologové léčili a prováděli výzkum, napsali stovky odborných článků na nejrůznější témata od mužské plodnosti přes sexuální prožívání, homosexualitu či vývojové poruchy k deviacím a přinejmenším od poloviny padesátých let o nich bylo slyšet veřejně: psali manželské manuály, promlouvali v rozhlasu, později

v televizi, radili skrze sloupky v časopisech. Celé generace byly v přístupu k sexu formovány názory hrstky odborníků – sexuologů. Sex není věc neměnná. Naopak se přetváří v místě a čase a skrze jeho proměny můžeme pozorovat transformace společnosti. Jak se promlouvá o sexualitě, co je považováno za žádoucí a uspokojivé a jak toho dosáhnout, kdo s kým a jak má sex provozovat, to všechno je proměnlivé a poukazuje na střídání priorit toho kterého režimu. Sexuální patologie a tabu vyjadřují dobové úzkosti, intimní ideály a imperativy zase cíle dané éry. Může se to zdát překvapivé, ale Československo po nástupu komunistů „dohnalo a předešlo“

Západ, alespoň v otázce formální genderové rovnosti a některých důležitých sexuálních práv: stejná práva žen a mužů byla vtělena do nových zákonů bezprostředně po roce 1948, právo na potrat bylo legalizováno v roce 1957, homosexualita mezi dospělými muži se stala beztrestnou v roce 1961. Jen pro srovnání: britští homosexuálové byli trestně postižitelní až do roku 1967, Američanky neměly právo na potrat až do roku 1973 a západoněmecké manželky byly pod poručnictvím svého muže až do roku 1977. Československo tedy prožilo předčasnou sexuální revoluci, která byla ordinována shora, často právě na popud expertů-sexuologů.

Autorka: **Kateřina Lišková**

EX FOTO: ARCHIV AUTOROKY

ŽENSKÝ ORGASMUS, ČÁST I.: O POTŘEBĚ LÁSKY A MUŽSKÝCH DOMÁCÍCH PRACÍ

Na začátku padesátých let ještě nebylo lékařům zcela jasné, zda či do jaké míry ženský orgasmus přispívá k početí (o mužském bylo celkem jasno). Ženy, které nemohly otěhotnět, se léčily ve Františkových Lázních a tamní gynekologové si lámali hlavu: asi u 9 % svých pacientek neshledávali žádné somatické problémy, leč ony ženy si masově stěžovaly na sexuální nespokojenost v manželství. Že by za jejich neplodnost mohl nedostatek orgasmu?

Gynekologové tedy v roce 1952 povolali odborníky na sex z Prahy. Ti k problému přistoupili vědecky a zorganizovali velký výzkum s 500 neplodnými ženami a kontrolní skupinou čítající 250 těhotných. Obsáhle se jich vyptávali na jejich život, vzdělání, práci, manželství a detaily z ložnic. Mezi oběma skupinami žen zjistili celou řadu rozdílů a téměř všechny hovořily v neprospěch neplodných. Asi nejhorší byl rozdíl ve schopnosti vyvrcholení. Zatímco skoro dvě třetiny těhotných dosahovaly orgasmu vždy nebo obvykle, jen třetina neplodných mohla říct totéž. Sexuologové pátrali v získaných datech, co by mohlo být příčinou, a zjistili, že manželství, která zůstávala nedobrovolně bezdětná, trpěla problémy ve vzájemných vztazích a hlavně citových projevech pětkrát častěji než svazky, v nichž žena čekala dítě. Jinými slovy tam, kde ženy neměly orgasmus (ani dítě), se manželé vesměs dostatečně nemilovali. K oltáři, totiž před národní výbor, je nevedla láska, ale pragmatické důvody. Žena se chtěla vdát, jít od rodičů, cítila se osamocená... svého muže si brala z nejrůznějších důvodů, jen ne proto, že by ho milovala. A v tom byl podle sexuologů kámen úrazu.

Sexuologové důrazně varovali před zaměřením na techniku styku. Ovšem byli přesvědčeni, že „k požadavkům zrovnoprávnění žen patří i právo mít radost ze sexuálního života“, a proto na

přelomu padesátých a šedesátých let uspořádali konferenci věnovanou čistě otázkám orgasmu. Převládající přesvědčení o potřebě dobrých vztahů mezi mužem a ženou jako základu pro dobrý sex vystihla psychiatrička Jiřina Knoblochová: „Žena je sice nespokojená i v sexuálním životě, ale především proto, že si s manželem nerozumí, že se například doma cítí manželem přehlížena, že se jí dost nevěnuje, že jí nechává doma příliš starosti s domácností a dětmi.“ A ženy často somatizují, vlastně se sexu vyhýbají, ale tvrdí, a samy tomu věří, že všechno je v pořádku „až na ty bolesti v břiše“. Je tedy potřeba zaměřit se na vztahový problém a hlavně „často je lépe povzbudit ženu k tomu, aby šla do zaměstnání, uplatnila lépe své schopnosti a zájmy, než doporučováním ‚šetření se‘ přispívat k její izolaci a nespokojenosti v domácnosti“. Byla to tedy láska a práce – mužova v domácnosti a ženina ve sféře veřejné – které měly vyléčit sexuální nespokojenost.

MANŽELSKÉ PŘÍRUČKY PADESÁTÝCH LET: LÁSKA, ROVNOST A PRÁCE

Od poloviny padesátých let u nás začaly vycházet manželské příručky a tento žánr postupně získával na popularitě. První významná nesla titul *Pohlavní život a výchova k manželství a rodičovství*, poprvé byla vydána v roce 1955 a pocházela z pera sexuologů Bartáka, Dobiáše a Nedomy ze Sexuologického ústavu. Traktát je protkáno odkazy ke zrušení soukromého vlastnictví a zapojení žen do veřejného světa práce. Autoři odmítají buržoazní ideologii manželství, která reprodukovala sociální rozdíly skrze třídní endogamii. V kontrastu s tím mělo být socialistické manželství založeno na vzájemné lásce, a ne svázáno ekonomickými imperativy. Muži a ženy, osvobození od třídních omezení, se mají potkat jako rovní s rovným, jako prá-

telé, jejichž sdílené zájmy přerostou v lásku. Jejich rovné postavení doma záviselo na jejich rovném zapojení do práce mimo domácnost. Podle doktorů dřívější společnost utiskovala ženy i sexuálně:

„Jenom proletářky a chudé rolnické ženy se účastnily pracovního procesu společnosti, ovšem mohly zastávat jen nižší funkce v továrnách, na polích atd. Přitom byla jejich práce vykořisťována daleko více než práce mužů, za stejnou práci byly méně placeny než muži. Ženy v buržoazním manželství byla vyhrazena domácnost a výchova dětí. Hospodářsky byla úplně závislá na muži. Svoboda volby partnera ustupovala většinou hospodářským výhodám a volba byla nezdědka prováděna rodiči. Tak se manželé doplňovali velmi často majetkem, ale jen velmi zřídka po stránce duševní. Takové manželství se stávalo často žalářem pro muže, mnohem častěji však pro ženu, neboť neměla tolik svobody jako muž. Případné porušení věrnosti ženou společnost velmi přísně odsuzovala, ačkoli u muže to mlčky trpěla,“ psali sexuologové.

Nastoupení cesty k socialismu mělo podle nich potenciál věci dramaticky změnit: „Známosti dnes uzavírané mají daleko lepší vyhlídky na hodnocení vlastností druhá, neboť vycházejí nejčastěji ze skutečné zkušenosti z pracovního prostředí, z práce v organizacích, z politických školení, kde se poznává opravdový charakter člověka nezkreseně. (...) Oba partneři se setkávají jako sobě rovní svobodní občané, bez zřetele na nějaké vzájemné hospodářské závislosti. (...) To je možné jen v socialismu, který poprvé osvobozuje ženu.“ Zákon o rodině přijatý v roce 1949 stanovil rovnost ženy a muže v manželství a zrušil tak ustanovení zákoníku z roku 1811, který výslovně označil jako hlavu rodiny muže. Žena už nadále nepotřebovala souhlas manžela k nástupu do práce či s místem jejího vykonávání. Ačkoli ženy pracovaly už před příchodem komunistů k moci, ►►►

jen nepatrný zlomek vdaných vydělával vlastní peníze v samostatném povolání, většinou byly zaměstnané v rodinných firmách či farmách. Než začaly působit komunistické politiky zaměstnanosti žen, méně než třetina žen v produktivním věku byla v placené práci; v roce 1961 to bylo už 41,1 % a podíl dále rostl. Způsobem subjekce, tedy způsobem, skrze který se lidé stávají subjekty a zároveň podřízenými moci – anglické *subjection* vyjadřuje obojí, leč nemá český ekvivalent – byla v padesátých letech práce.

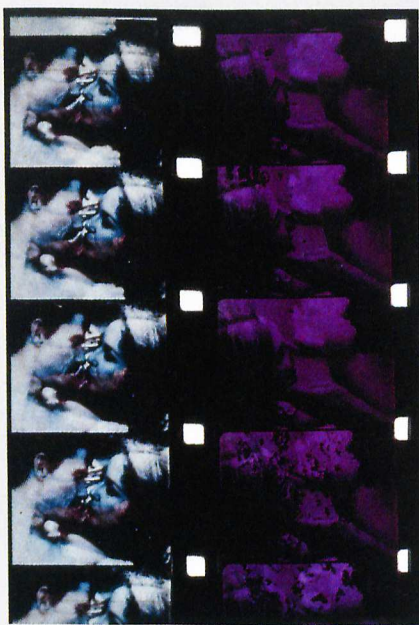
Jak byla v tomto kontextu chápána sexualita? Autoři především zdůrazňovali přítomnost hlubokých citů jako nezbytnou podmínku uspokojivého sexu. Sex bez citového angažmá, tvrdili, je nebezpečný a ani za nic nestojí. A city se podle sexuologů nejlépe uplatňují mezi sobě rovnými muži a ženami. Na dobrý sex mají potažmo větší šanci muž a žena, kteří jsou v rovnostářském citovém vztahu.

Když sexuologové mluvili o faktorech podmiňujících sexuální život, zmiňovali kromě nezbytných tělesných náležitostí většinou sociální faktory, jako je společenské prostředí, vztah k práci a dalším lidem. Podle sexuologů se sexuální vztahy proměňují v závislosti na politické ekonomii. Sexualita je tak v konečném důsledku biosociální a její socializace má především za následek emancipaci genderu. Sexuologové v padesátých letech do velké míry vymanili gender z jeho tradičního chápání, které staví na hierarchii a přiřazuje mužské k veřejnému světu a ženské omezuje na domácí. Nástup socialismu u nás se nesl v duchu odstranění nerovností nejen třídních, ale taktéž genderových. Jednotlivci neměli vlastnit výrobní prostředky ani sebe navzájem.

ŽENSKÝ ORGASMUS, ČÁST II.: O POTŘEBĚ TRÉNOVAT TECHNIKU ZA ZAVŘENÝMI DVEŘMI

Terapie tzv. funkčních sexuálních poruch, tedy klasických nedostatků heterosexuálního soužití, jako jsou problémy s erekcí a předčasná ejakulace u muže či chybění sexuální touhy nebo orgasmu u ženy, se v Československu prováděla na kuriózním místě: v psychiatrické léčebně. Sexuologové si všímali, že rozvádějící se manželství často trpěla problémy v intimním soužití, u pražských párů udávalo jako důvod k rozvodu nefunkční sex až 42 %. Psychiatři zas sledovali, jak často mezi jejich neurotickými pacienty vyplavou na povrch sexuální těžkosti. Psycholog Stanislav Kratochvíl, který léčil neurotiky v kroměřížské psychiatrické léčebně, prosadil terapii podle Masterse a Johnsonové. Američané léčili sexuální nedostatky během čtrnáctidenních *sessions*, kdy k nim klienti přijížděli z celé země a intenzivně se podrobovali terapeutickým rozhovorům a nácviku technik přesně podle sexuologického zadání. Kratochvíl tuto „intenzivní převýchovu a trénink“

zasadil do ústavního prostředí a od roku 1973 se expertní léčba sexu nácvikem prováděla i u nás. Za léčeným pacientem přijel na dva týdny jeho manželský druh či družka a dostal „krycí diagnózu“ neurózy. Manželé se denně krom standardního programu účastnili sezení s psychoterapeutem, který s nimi rozebíral jejich vztah a detailně radil, jak s technikou styku. Pár dostával postupně kartičky s nákresey poloh a způsobů dráždění pohlavních orgánů a přesnými instrukcemi, co a jak dělat. Noci trávili ve zvukotěsných domcích, speciálně

Mistři a mistryně sexu v USA

S výzkumem ženského orgasmu to světové medicíně trvalo. Snad že ženská slast nebyla brána za moc důležitou, snad že sex byl v lepší společnosti tabu, vědecký výzkum orgasmu na sebe nechal dlouho čekat. Až v roce 1966 publikovali Američané William Masters a Virginia Johnsonová výsledky své téměř desetileté laboratorní studie, v níž zkoumali a měřili heteropáry (a single onanisty/ky) během aktu. Z knihy *Human Sexual Response* se stal hit a přes noc změnil náhled na sex. (Ovšem nutno podotknout, že lékařská komunita před publikací knihy o výzkum sexu nestála. Masters přišel o místo na univerzitě a jeden odborný žurnál za druhým odmítal publikovat jeho články, ačkoli byl renomovaný porodník a jeho gynecologické texty měly široké odborné publikum.) O čtyři roky později, tedy v roce 1970, vydalo výzkumnické duo pokračování *Human Sexual Inadequacy*, v němž na základě klinické praxe navrhli léčbu nedostatků v provozování sexu. Terapie sexuálních dysfunkcí, která slibovala rychlé a přesvědčivé výsledky, byla na světě.

postavených v areálu léčebny (ó, zlaté české ručičky!), a trénovali. U 76 % z těch, kdo se terapii podrobili během prvních pěti let, se dostal úspěch.

Pro sexuální se imperativem pro léčbu staly „soukromí a zamčené dveře“ a „bezvýhradně prožívání přítomnosti“. I v ambulanci terapii se lékaři ze Sexuologického ústavu zaměřovali na bezprostřední vlivy. Vliv na dosahování orgasmu u ženy měly podle výzkumu z roku 1972, který provedli Barták a Pondělíčková, faktory jako délka styku, aktivita ženy během předehry a kladný náhled na sexuální temperament vlastní i svého manžela. Ženin věk, její předchozí sexuální zkušenosti či hodnocení manželství a veškeré sociální vlivy včetně jejího vzdělání a zaměstnání podle sexuologů nehrály žádnou roli. Ani vztah mezi manželi, který šel nad rámec sexuální dispozice, se nevnímal jako podstatný. Bylo důležité jen to bezprostřední, co nebylo tady a teď přítomno doma v posteli, jako by neexistovalo. Cizelování sexuální techniky se stalo receptem na sexuální nespokojenost.

MANŽELSKÉ PŘÍRUČKY SEDMDESÁTÝCH LET: NORMALIZACE, HIERARCHIZACE A PRIVATIZACE

S nástupem normalizace šel potichu trend terapeutizace. Navenek se sice pořád promlouvalo k masám, ale stěžejní na koho to působilo. Terapeutický, individualizovaný přístup se ukazoval jako mnohem účinnější. Nešlo ani tolik o vlastní průběh léčby (tam se využívalo kombinace individuální a skupinové), ale o charakter promluvy, o způsob nakládání se (sexuálními) problémy. Mužům a ženám se začal vštěpovat nový způsob vztahování se k sobě a druhým. Způsobem subjekce se stala rodina.

Začal také trend masové šířené svépomocné literatury. V roce 1970 vydala autorská dvojice Jiří Mellan a Iva Šípková ze Sexuologického ústavu knihu *Mladé manželství*, která se stala hitem. První vydání v počtu 150 tisíc výtisků zmizelo z knihkupeckých pultů během několika krátkých týdnů, zčásti asi i proto, že kniha obsahovala grafické znázornění sexu. Černí a bílí paňácové, z dnešního pohledu neškodní (a asexuální), museli z dalších vydání zmizet. Kniha se přesto těšila obrovské popularitě a po mnoha reedicích jí po československých domácnostech kolovala třetina jednoho milionu kousků.

Sexuologové v *Mladém manželství* na jednu stranu (znovu) odmítli tradiční podobu manželství, které bylo po staletí „založeno na nestejném postavení muže a ženy“ a kde žena byla „závislá nejenom ekonomicky, ale i názorově“. Opakovali poučky o důležitosti rovnoprávnosti ve všech oblastech života, aby vzápětí bezradně pokrčili rameny: „Ale dají se v myslích lidí vymazat během dvaceti či třiceti let staletí? Dají

se změnit za tak krátkou dobu názory na úlohu muže a ženy v manželství a v rodině? Dá se mezi jednou a druhou generací – i když došlo mezi nimi k revolučním změnám společenských podmínek – změnit, zlomit nebo přetvořit představa o základní roli obou pohlaví? Je to vůbec správné, i když se ukazuje, že je to někdy bezpodmínečně nutné a že není jiného východiska? Takhle vypadá ambivalence – a vyklízení pozic genderové rovnosti a společenské změny.

Když sexuologové dávali rady k výběru partnera pro manželství, za ideální považovali kombinaci sociální a třídní stejnosti a genderové diference. Manželé by měli být stejné „kulturní a sociální úrovně“, což se vztahovalo i na vzdělání a inteligenci. Když by tomu tak nebylo, hrozily problémy: „Snazší situace je u párů, kde má vyšší intelekt muž než žena. Toto postavení vyhovuje alespoň patriarchálnímu systému rodiny. Je pravým kamenem úrazu, jestliže je situace opačná. U obou partnerů může potom vést k neuróze, i když z jiných příčin – muž trpí komplexy méněcennosti, které odraťovává nejružnějším způsobem, žena trvalým neuspokojením, které si nijak nezadá s neuspokojením sexuální; může být dokonce pro ni těžší a bolestnější.“ Chytřejší a ambicióznější žena bude v manželství strádat, jako kdyby neměla sex, protože její manžel si na ní bude vybijet svoje komplexy. Každopádně musí manželka odedívat doma svojí druhou sichtu, poněvadž pokud má žena náročné povolání „přestává tu platit pra-

vidlo, že kdo je v zodpovědnější nebo náročnější funkci, má právo i na drobné úlevy v pracovním chodu rodiny a je automaticky v dominantním postavení v manželství. Jakmile se vůdcím elementem stává žena, přestává se toto pravidlo osvědčovat. (...) Není-li mužem vedena, jako by nebyla ve své kůži.“ Z ženy se měl (znovu) stát jen krk, co hýbe hlavou rodiny, ale z něhož se nedere volání po změně. Žena nejen že měla být pod kuratelou svého manžela, ale jako by jí vysloveně potřebovala ke svému štěstí. Zapomeňme na rovnostářskou utopii raného komunismu, vraťme se k „ověřeným“ tradičním postupům, jako by nabádaly svépomocné příručky.

VSTŘÍČ KAPITALISTICKÝM ZÍTRKŮM

Zatímco českoslovenští experti v padesátých letech diskutovali sex v souvislosti s ženskou emancipací a proměnou genderových a třídních vztahů a rámovali intimní záležitosti proměnami veřejné sféry, západní ženy byly vymisťovány ze zaměstnání, která získaly během války, zpátky do domácností a sex se na veřejnosti příliš nezmiňoval. A naopak: Když na Západě sedmdesátých let s plnou silou nastoupilo feministické hnutí, které plédovalo za rovnost žen a jejich veřejné angažmá, Československo bylo chyceno v osidlech normalizace, která sexuální a vůbec veškerý život pojímala v rámci privatizované rodiny, jejíž hlavou měl být muž. V jistém smyslu se ale propast mezi oběma

typy společností postupem času zmenšovala. Normalizované Československo se stalo společností organizovanou do přísně oddělených sfér veřejného a soukromého. Intimita byla pojata jako soukromá záležitost, jako oblast, kde stát nechá člověka být, sférou, kde se kultivuje autentické „já“. Takový je, paradoxně, i půdorys liberálních společností. Nástrojem, který u nás pomohl lidem internalizovat nové podmínky, byl terapeutický diskurz, který hlásal, že „hlavním principem léčení je přetváření osobnosti a dosažení změny postojů.“ Terapie se ve stejnou dobu rozvíjela i na Západě. Terapie z definice nevolá po sociálně změně, ale usnadňuje individuální přizpůsobení. Zatímco terapeutická kultura šla na Západě ruku v ruce s neoliberalismem, u nás vypolstrovala atomizovaný pozdní socialismus. Všude ale přinášela totéž individualizující sebeporozumění, které v důsledku usnadnilo přechod k „západním“ způsobům bytí poté, co se socialistická politická ekonomie v roce 1989 sesunula. Intimita chápáná jako domestikovaná, párová a na rodinu orientovaná je v tomto smyslu dědictvím normalizace. Sexuologické promluvy o správném manželství a dobrém sexu v tom sehrály nepominutelnou úlohu. ■■■

Autorka působí na oboru genderová studia katedry sociologie na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity. Více o jejím výzkumu sexuologie na <http://sexocom.fss.muni.cz>